

Antrosios Lietuvos Respublikos lytys: „postmodernėjimo“ pradžios ir *culturati* baigtys

Marius Povilas Šaulauskas

Docentas humanitarinių mokslų daktaras

Vilniaus universitetas

Filosofijos istorijos ir logikos katedra

Didlaukio g. 47, LT–2057 Vilnius

Tel./faks. (370 2) 76 18 90

Šiame straipsnyje, remiantis endogeniniu postkomunistinės Lietuvos socialinio kismo modeliu (12)¹, tvirtinama, kad, *pirma*, tarybinis „inteligentijos tarp sluoksnius“ – struktūrinis distributyvinės ekonomikos socialinis sandas – buvo pagrindinis postkomunistinės revoliucijos dalyvis jos ankstyvuojau, t. y.

revoliuciniu, laikotarpiu. Vėlyvuojau – evoliuciniu – laikotarpiu dėl transformacijos, viena vertus, į palyginti menką *petit bourgeoisie* ir, kita vertus, į gausėjantį specializuoto žinojimo sluoksnius, inteligentija vis labiau praranda savo revoliuciną vaidmenį, užleisdama jį naujesiems politiniams,

¹ Pagrindinės čia relevantiškos nuostatos būtų tokios:

1. Socialinio kismo požiūriu skirtini du postkomunistinės Lietuvos visuomenės raidos periodai. Per 1988–1998 metus *revoliucinį* visuomeninio kismo pobūdį pakeitė *evoliucinis*. Priešingai pirmajai, antroji postkomunistinės visuomenės raidos pakopa suprastina jau ne kaip pereinamasis laikotarpis, o kaip ilgalaikė ir, palyginti su pirmuoju, stabili visuomenės būklė. Šia prasme „pereinamasis laikotarpis“, suprastas ne kaip ideologinė klišė, žyminti perėjimą iš žinomo punkto A į numatomą punktą B, o kaip turintis sociologines charakteristikas visuomenės raidos būvis, pasižymintis radikaliu senojo audinio transformavimu, laikytinas jau pasibaigusiu ir datuotinas 1988–1992 metais.

2. Susiformavo keturios pamatinės Lietuvos visuomenės *kismo orientacijos*: restitucinė, imitacinė, kontinacinė ir inovacinė. Evoliuciniu postkomunistinio Lietuvos socialinio kismo laikotarpiu dominavo *restitucinė, imitacinė ir kontinacinė* orientacija, o revoliuciniame – ėmė dominuoti *kontinacinė, imitacinė ir inovacinė* orientacija. Šios socialinio kismo orientacijos tapo pagrindiniu politinių partijų diferenciacijos principu. Visi per pirmąjį dešimtmetį vykę parlamentiniai rinkimai parodė, kad pagrindinė kova vyko tarp restitucinės (atstovaujamos konservatorių bei krikdemų) ir kontinacinės (atstovaujamos ekskomunistų) orientacijos, kartu vis la-

biau stiprėjant imitacinių tendencijų (liberalai, centristai bei socialdemokratai) įtakai. Be to, Lietuvos postkomunistinės politikos, įskaitant ir sprendimų priėmimo logiką, specifika atskleidžia ne tik keturypę politinių organizacijų diferenciacija, bet ir konfliktas tarp normatyvinės „postmoderniosios moralios“ ir faktinės „moderniosios agonistinės“ politikos, dažnai įgaunantis retorinį „populizmo“ ir „realizmo“ pavidalą. Tokią specifiką lėmė ypatingas pilietinės visuomenės vaidmuo. Ji, vadovaujama specifinės socialinės grupės – Rytų Europai būdingo inteligentijos sluoksnio (*culturati*), – buvo pagrindinė „dainuojančios revoliucijos“ iniciatorė, rėmėja ir vykdytoja.

3. *Pilietinės visuomenės* raida dvipakopė. Pirmojoje, revoliucinės socialinės raidos fazėje, vyko itin spartus pilietinės visuomenės struktūrinio karkaso ir dėmenų formavimasis, kurį lėmė restitucinės, imitacinės ir, kur kas menkesniu mastu, kontinacinės orientacijos. Antrojoje, evoliucinėje antrosios Lietuvos Respublikos fazėje, pilietinės visuomenės diferenciacijos ir augimo tempai sulėtėjo, nuolatos silpnėjo restitucinės bei kontinacinės ir vis labiau stiprėjo inovacinės bei imitacinės orientacijos. Pirmojoje raidos fazėje pilietinės visuomenės aktyvumas buvo visų pirma politinio-kultūrinio pobūdžio, o antroje pakopoje vis labiau aiškėja socialinis-kultūrinis jos veiklos kryptingumas.

intelektualiniams ir ekonominiams elitams. Tačiau, *antra*, socialinės morfologijos kaitos pobūdį lemia ne tik endogeninių, bet ir egzogeninių faktorių samplaika, t. y. ne tik Lietuvoje užsimezgantys, bet ir jai „primetami“ nūdieniame pasaulyje, visų pirma išsivysčiusiose Vakarų pasaulio demokratijose, realijos ir procesai. Pavyzdžiui, nuolat didėja paslaugų sektorius; stiprėja pilietinių asociacijų tinklas; silpnėja socialinė-politinė ideologinių sistemų reikšmė ir auga žiniasklaidos ir estetinių vertybių svarba; kaip svarbus postkomunistinės socialinės morfologijos elementas formuojasi naujos specialistų ir intelektualų grupės ir pan. Šiuo požiūriu antroji Lietuvos Respublika – bent jau iš pirmo žvilgsnio – pasitinka XXI-ąjį amžių vis labiau „postmodernėjanti“.

Postkomunistinė inteligentijos transformacija

Anot lakios Zygmundo Baumano frazės, postkomunistinė revoliucija „ryja savo tėvus“ (2), o ne, kaip kad buvo įprasta ankstyvaisiais modernybės metais, savo kūdikius. Iš tiesų klasikinė prancūzų buržuazinė revoliucija naikino ne ją pagimdžiusią buržuaziją, o naujuosius jos pačios pagimdytus revoliucinius elitus. Postkomunistinė revoliucija, priešingai, „ryja“ tuos, kurie, anaipol nebūdami jos pagimdyti, ją ir galvojo, ir darė, ir kuo karščiausiai rėmė, t. y. – klasinį „inteligentijos tarpsluoksnį“, pirmiausiai iki-revoliucinius (tarybinius) kultūrinius, politinius bei ekonominius *culturati* elitus.

Modernizavimo vaidmenį, kurį Vakarų liberaliosios revoliucijos sąlygomis atliko buržuazinė vidurinioji klasė, Rytuose, įskaitant ir postkomunistinę revoliuciją, tradiciškai atlieka inteligentija (6, 228–247). Pagrindinis inteligentijos, kaip socialinės grupės (klasės), bruožas – specifinių vertybių, idė-

jų bei įsitikinimų generavimas bei jų palaikymas. Ši normatyvinė kompleksą – ypatingą inteligentijos (kaip rytietiškuju *culturati*) *ethos* – sudaro įvairios vertybinės nuostatos, sampratos, socialiniai mitai etc. ir jų diktuojamos laikysenos, pagrįstos išsilavinimu, žinojimu, atsakomybe už kitą, socialinės misijos svarba ir jos būtinybe bei savanoriškos kultūrinės-politinės lyderystės imperatyvais.

Lietuviškosios inteligentijos struktūra iki 1988-ųjų buvo palyginti lengvai identifikuojama. Pagal kilmę ją galima suskirstyti į sudarančią absoliučią daugumą naująją tarybinę ir į nuolat mažėjančią senąją tarpukario inteligentiją. Pagal politinę orientaciją – į protarybinės inteligentijos mažumą ir į daugiau ar mažiau nacionalistiškai nusiteikusios inteligentijos daugumą. Ši, daugiausia imituodama neotradicionalistinių tarpukario inteligentijos kodą, kaip tik ir virto aktyviausiu „dainuojančios revoliucijos“ subjektu: rašytojų, kompozitorių, teatrologų, mokslininkų, pedagogų ir kitos sąjungos bei neformalios grupės atsidūrė politiškai angažuotos pilietinės visuomenės avanscenoje. Todėl 1988–1991 metais inteligentija buvo svarbiausias postkomunistinės revoliucijos ideologas ir vykdytojas. Kitaip sakant, ji buvo atsakinga ir už socialinio kismo artikuliaciją, ir už jo institucionalizaciją. Tačiau stojus fundamentalių socialinės morfologijos pokyčių metui, prasidėjo staigus tradicinės inteligentijos irimas. Pavaizdu, kad Konservatorių partijos, kuri laimėjo parlamentinius 1996-ųjų rinkimus, rinkimų programoje pabrėžiama, kad reikia „atkurti inteligentijos prestižą“.

Viena vertus, praėjus revoliucinio socialinio kismo dešimtmečiui, tradicinė inteligentija prarado savo socialinį, o kartu ir ideologinį-kultūrinį identitetą (šis procesas ypač diskutuojamas sociologinėje lenkų literatūroje – žr. 7, 37). Antra vertus, naujieji jos

pagrindu besiformuojantys sluoksniai jo dar toli gražu neįgavo. Taip yra ne tik dėl to, kad kalbamo sociologinio identiteto susiklostymui paprastai reikia ilgesnio laiko tarpo. Tokį – ypač naujųjų sluoksnių *ethos* atžvilgiu – sociologinės fizionomijos neryškumą lemia itin aukšti socialinio mobilumo tempai ir jo mastas: juk inteligentija buvo pagrindinė naujų visuomeninių grupių formavimosi terpė. Jos išėiviai sudarė žymią „naujųjų lietuvių“ bei smulkaus ir vidutinio verslo sluoksnių dalį. Palyginti su tradicine, t. y. tarybine, inteligentija, naujosios socialinės grupės pasižymi itin skirtingais gyvenimo stiliais, vertybiniais kodais ir kasdienės interakcijos normomis; akivaizdu, kad naujasis jų *ethos*, pagrįstas instrumentinio racionalumo bei kapitalistinės verslininkystės nuostatomis, visiškai nedera prie paveldėtos „altruistinės-kultūrinės“ inteligentijos laikysenos..

Socialinė inteligentijos transformacija į smulkiają buržuaziją, prasidėjusi jau artikuliaciniame revoliucijos tarpsnyje, nėra nei vienintelė, nei pati įtakingiausia ir skaitlingiausia jos postkomunistinė metamorfozė. Svarbiausia yra tai, kad inteligentija tapo pagrindiniu kvalifikuotos samdomo darbo jėgos tiekėju. Be to, palyginti ilgą laiką, nors ir nežymiai, silpnėjo ir reprodukcinis inteligentijos mechanizmas – po 1988-ųjų studentų skaičius mažėjo, ir tik vėliau, apie 1997-uosius metus, jis vėl pradėjo augti. Sociologinės apklausos rodo, kad studijų prestižas, pirmaisiais porevoliuciniais metais patyręs smarkų nuopuolį, vėl ėmė didėti tik 1998-aisiais.

Skildama į intelektualus (idėjų kūrėjus) ir specialistus (idėjų įgyvendintojus), inteligentija prarado turėtą vadovaujamojo politinio statusą: augant socialinio kismo tūriui ir intensyvumui, ji tapo ne šio kismo demiurgu ir tvarkytoju, bet eiliniu besiplečiančių

permainų dalyviu. Tai itin aiškiai matyti iš to, kad po 1990-ųjų, t. y. po nepriklausomybės atkūrimo, ir ypač po vėliau nenusisėkusio karinio perversmo Maskvoje 1991-aisiais, tiek politinės valdžios, tiek ir intelektualinių grupių bei sąjūdžių pasitikėjimo ir populiarumo reitingai nuolatos krito. Autoritetą teišsaugojo tik tie tradicinės (ikirevoliucinės) inteligentijos atstovai, kurie po 1991-ųjų metų arba pasitraukė į politinio gyvenimo nuošalę, arba apskritai nerodė didesnio politinio aktyvumo ir anksčiau – visų pirma tai pasakytina apie kūrybinę bei mokslinę bendruomenę. Išimtį tesudaro tik keli nuolat matomi labai populiarūs politikai, sukaupę ypač didelį politinį kapitalą pirmajame postkomunistinės revoliucinės revoliucijos etape, t. y. Sąjūdžio „aukso amžiaus“ laikais – tarp 1988 ir 1991 metų. Kitaip sakant, ir šiuo išimtiniu atveju (turiu galvoje prof. Vytautą Landsbergį ir ekskomunistinės partijos lyderį Algirdą Brazauską) aukštesnį kelių charizmatinių inteligentijos lyderių reitingą lėmė iki 1991-ųjų metų sukaupto prestižo inercija: vėliau jų populiarumo kreivė, nors ir su pertrūkiais, nuolatos krito, pakludama bendrai tendencijai – tolygiam tradicinės inteligentijos vaidmens menkėjimui.

Inteligentijos skilimą į intelektualus ir specialistus paranku aiškinti radikalai pasikeitusia ekonomine tikrove – bendromis darbo rinkos raidos tendencijomis, kurios įgavo masinės rekvalifikacijos ir profesionalizacijos vėjau pavidalą. Šia prasme postkomunistinėje Lietuvoje paspartėjo klasikiniai modernizacijos procesai: kūrybinės vertybės pakeičia gamybinės bei prekybinės vertybės; ideologizuotą nacionalinę kultūrą vis matomiau užgožia pramoginė masinė, dažnai importuota ir tautiškai neutrali kultūra; stiprėja ir plinta instrumentinis racionalumas, pakeičiantis erudiciją konkrečiais profesii-

niais įgūdžiais bei verčiantis matuoti abstraktų žinojimą visų pirma praktine, dažnai merkantiline, nauda; auga ir profesionalėja valstybinė biurokratija ir t. t. Todėl iš inteligentijos *ethos* besivaduojantiems intelektualams ir specialistams-biurokratams nuolatos keliami vis didesni profesiniai bei pareigybiniai reikalavimai: pirmieji privalo kas keleri metai kelti savo kvalifikaciją, o antriešiem taikomi vis griežtėjantys mokslinių laipsnių, pareigų bei pedagoginių vardų teikimo kriterijai.

Tarp šių dviejų naujųjų nykstančios inteligentijos vaikų kol kas dar nesama nei nusistovėjusių ribų, nei sociologine prasme vi-nareikšmiškai identifikuojamų požymių. Jų santykių ir tapatumo problemiškas, o kartu ir fluktuacinis postkomunistinės socialinės morfologijos pobūdis nesunkiai pamatomas. Nemaža buvusių inteligentų ne tik lengvai keičia intelektualines ir valdininkiškas profesijas, bet ir sugeba jas suderinti, vienu metu užimdami skirtingų kompetencijų reikalaujančias pareigas. Be to, tiek intelektualai, tiek ir specialistai dažnai yra aktyvūs net ir biznio – dažniausiai finansinio tarpininkavimo ir komercijos – pasaulio dalyviai. Tačiau jau šiandieną galime matyti, kad bendrame poskomunistinės socialinės morfologijos žemėlapyje intelektualai sudaro nuolat „mažėjančią mažumą“. Tokios anuomet tradicinės „laisvos“ inteligentiškos profesinės grupės, kaip teatralai, muzikai, rašytojai ir dailininkai, postkomunistinėje visuomenėje ne tik smarkiai sumažėjo, bet ir prarado savo socialinio identiteto grynumą būtent dėl to, kad jų nariai, ieškodami pragyvenimo šaltinių, buvo priversti griebtis kitų profesijų. Panašus likimas ištiko ir mokslininką. Smarkiai sumažėjusio valstybinio mokslo finansavimo bei staigaus mokslo prestižo kritimo sąlygomis nekelia nuostabos profesorės Onos Voverienės padarytų

tyrimų duomenys (paskelbti Lietuvos mokslų akademijos Mokslininkų rūmų surengtoje diskusijoje 1997-ųjų metų pabaigoje): gamtos ir tikslųjų mokslų srityse per 1988–1995 laikotarpį mokslinių darbuotojų skaičius sumažėjo net 40 proc., o 1994–1996 metais apgintų disertacijų skaičius sumažėjo nuo 300–350 iki 51, t. y. daugiau kaip šešis kartus. Nesunku nuspėti, kad panaši padėtis klostosi ir kituose – visų pirma humanitariniuose – moksluose.

Taigi iš ikirevoliucinio laikotarpio paveldėta inteligentija padarė nelengvą postkomunistinės revoliucijos šauklio ir ideologo darbą ir, užuot pelnusi atpildą ir laurų vainiką, ėmė tyliai trauktis iš struktūrinės bendrabūvio avanscenos. Socialinis buvusios tarybinės inteligentijos mobilumas – ypač profesinis – nematytai išaugo: būdama geriausiai išsilavinusi klasė, ji palyginti nesunkiai keičia profesijas. Buvę pedagogai, mokslininkai ir kultūros darbuotojai vis dažniau eina į privatų verslą bei griebiasi valdininkiškų darbų, tapdami privačių struktūrų klerkais, konsultantais ir specialistais; vis didesnė laisvųjų menininkų dalis ima dirbti smulkiais gamintojais, pardavėjais ir mokytojais; kai kurie buvę inžinieriai ir tarnautojai tapo laisvaisiais ūkininkais, komivajožeriais ir reklamos agentais; ir tik nedidelė buvusiųjų inteligentų dalis virsta naujaisiais intelektualais, t. y. žmonėmis, pragyvenančiais vien tik iš kūrybinio-intelektualinio darbo.

Ikirevoliucinės inteligentijos, kaip savarankiškos socialinės klasės, nykimas bei naujų socialinių sluoksnių formavimasis yra itin svarbus postkomunistinio socialinio kismo institucionalizacijos matmuo. Taip yra dėl kelių priežasčių. Pirma, morfologinės inteligentijos transformacijos laiduoja naujųjų elitų genezę ir jų reprodukciją. Akivaizdu, kad būtent nuo politinių, ekonominių ir kultūrinių elitų pobūdžio daugiausia priklauso

tolesni (lietuviškojo) postkomunizmo keliai – socialinio kismo institucionalizacijos sąlygomis kismo iniciatyva priklauso būtent jiems, o ne labiliems pilietinės visuomenės dariniams. Antra, sparčių inteligentijos irimo tempų dėka vis daugiau jos atstovų migruoja į skaitlingus privataus verslo bei paslaugų sektorius. Tai reiškia, kad inteligentija vis dar yra svarbus, – jeigu ne pagrindinis, – kvalifikuotos darbo rinkos tiekėjas.

O turint galvoje, kad inteligentija buvo ne tik labiausiai kvalifikuotas, bet ir pats revoliucingiausias postkomunistinio sociumo klotas, buvusių inteligentų migracija į masinį privataus biznio pasaulį turėtų reikšti ir tolygesnį pilietinės iniciatyvos pasiskirstymą. Tai savo ruožtu leidžia tikėtis struktūrinės pilietinės visuomenės proliferacijos, jos politinio aktyvumo ir įtakos augimo. Šia prasme buvę inteligentijos kadrai yra ir pagrindinis pilietinės visuomenės rezervas. O koks bus besivystančios pilietinės visuomenės vaidmuo – ar ji išvirs į liberalios kapitalistinės demokratijos ramstį, ar į jos kliautį – priklausys nuo daugybės ir, kaip tai visuomet esti kalbant apie žmogiškojo sambūvio būsmą, sunkiai nuspėjamų aplinkybių.

Antrosios Lietuvos Respublikos „postmodernėjimas“

Bene visos postkomunistinės revoliucijos pasižymėjo specifiniu – politiniu-doroviniu – pilietinės visuomenės aktyvumu. Įvairios pilietinės institucijos (nuo politinių partijų iki rašytojų, kompozitorių, kitų profesinių sąjungų ir įvairių draugijų) netikėtai ir per labai trumpą laiką atsidadė politinės arenos avanscenoje – tokia nepolitinių ir netgi apolitinių susivienijimų visuotinė politizacija dera prie „postmodernųjų“ XX-ojo amžiaus pabaigos politikos transformacijų, fiksuojamų postindustrinėse Vakarų valstybėse. Postko-

munistinių „dainuojančių“ ar „aksominių“ revoliucijų pobūdį kur kas tiksliau išreiškia „didelio parlamento ir teismo“ negu „valios, galybės ir baismės“ metafora. Modernaus-postmodernaus socialinio-politinio kismo dichotomijos požiūriu skirtinos tokios pagrindinės postkomunistinio bendrabūvio ir jo genezės charakteristikos (11):

Pirma, pagrindinis normatyvinis postkomunistinės revoliucijos matmuo – *pilietinė pareiga*, arba *pilietinė dorybė*, įgalinanti naują ir autonomišką bendrabūvio tvarką, o ne koks nors pragmatinis orientyras arba jau esantis ir dar nepatenkintas poreikis. Būtent tuo, o ne ypatingu visuomenės įniršiu ar atšiaurumu komunistinei sanklodai paaiškinamas *negatyvus revoliucinių artikuliacijų, laidavusių globalinį solidarumą, pobūdis* (bent kiek konkretesnio pozityviais terminais formuluojamo tikslo bei būsimos porrevoliucinės visuomenės projekto arba „vizijos“ stygius). Negatyvios–moralinės, o ne pozityvios–politinės (pabrėžiančios ideologines socialinio teisingumo, individualios laisvės, politinės lygybės ir pan.) revoliucinės artikuliacijos yra skiriamasis postkomunistinės revoliucijos bruožas, pažymintis jos *moralinę-kultūrinę*, o ne politinę-socialinę orientaciją.

Postkomunistinės revoliucijos vadovai – tai ne profesionalūs politikai, vartojantys agonistinį moderniojo politinio diskurso žodyną, o *culturati*, t. y. kritiškai nusiteikę inteligentijos elitai (poetai, filosofai, muzikantai, aktoriai, roko žvaigždės ir netgi kai kurie valdininkai, politikai, pramonės ir finansų įstaigų direktoriai ir t. t.). Viešojo postkomunistinės revoliucijos agoroje viešpatavo ne tikslinis-racionalus (*zweckrationale*) politinis diskursas, pašauktas sušvelninti priešingų interesų kaktomusą, o kultūrinėmis-moralinėmis konotacijomis bei *explicite* neišsakytomis nuojautomis prisodrintas kalbė-

Jimas, (performatyviai) skelbiantis apodiktiską aksiologinių nuostatų viršenybę ir tikrumą. Itin didelis dėmesys etinei problematikai bei jos politizacija atitinka vieną iš svarbiausių „postmodernios būklės“ požymių, kurį, anot Baumano, paaikškina „valdžios pliuralizmas arba veikiau valdžios, turinčios globalinių ambicijų, nebuvimas“ (3, 201).

Antra, pasiremiant *moraliniu-kultūrinio* „dainuojančios revoliucijos“ primatu, radikalūs politiniai-socialiniai pokyčiai buvo ne tiek pradėti ir sėkmingai užbaigti, kiek atverti, įgalinti ir įbūtinti: postkomunistinė tikrovė nebuvo įsteigta koku nors vienu *puvoir constituant* (4) veiksmu ar jų serija – ji veikiau *prasadėjo* kaip viešos, spontaniškos ir pilietinės *savarankiškos* (Baumano *self-assembly* prasme; žr. 3) *saviprados* (arba autonomiško prasadėjimo) vyksmas bei jo tęstinė *institucionalizacija*. Kolektyvinė saviprada, išvirtusi dažnomis masinėmis manifestacijomis ir eitynėmis (bei atspindėta pačiame „dainuojančios revoliucijos“ pavadinime, kuris pabrėžia linksmą kūrybos ir vienybės pagavą), turi savo atitikmenį – tai Oakeshotto *savikūra* (*self-constitution*), būdinga *pilietinei*, o ne verslo *asociacijai* (*Civil Association versus enterpirse association*; žr. 10). Kitaip sakant, postkomunistinė revoliucija vyko ne viešojoje politinėje arenoje ir skleidėsi ne *politiškumo* (*the Political à la Mickūnas*; žr. 8; 9) erčioje – atvirksčiai, ji pati *pradėjo ir tęsė* viešumai atskaitingą politiškumo lauką, pasiremmdama moralinio-kultūrinio diskurso turinio ir normatyviškumo galimybėmis. Kitaip sakant, postkomunistinė revoliucija – tai *pilietinės visuomenės* revoliucija *par excellence*, atvėrusi *politinio pilietiškumo* bendrabūvio dimensiją.

Trečia, dėl *moralinio-kultūrinio* primato bei *pilietiško* susiklostė ypatingas postkomunistinės revoliucijos *modus operandi* – refleksyvus nuosaikumas. Laikantis teisėtai ne-

priekaištingos ir laipsniškos procedūros, vyko nuosekli viešo ir teisėto politinio lauko konstitucija – taip susiklostė politiškumą įgalinantys, įbūtinantys ir įteisinantys normatyviniai pilietinio politiškumo principai (Oakeshotto terminologija – *LEX* kaip skirtingi nuo *lex*). Postkomunistinės revoliucijos sėkmę užtikrino ne revoliucinės mažumos ir jai aktyviai neprieštaraujančios arba pritariančios daugumos konkrečių bei specifinių revoliucinių veiksmų serija: atvirksčiai, ją įgalino naujai susiklosčiusi kasdienės socialinės interakcijos bei heterogeniškų diskursų praktika (*Alltagspraxis*), kurios dalyviai – ne romantinė, nevengianti radikalizmo „liaudis“ arba „žmogiškosios būtybės“, o reflektyvūs piliečiai arba, anot Oakeshotto, *CIVES*. Iš čia – neįprastai *taikus* arba *save suvaržantis kritinis-refleksyvus* postkomunistinės revoliucijos pobūdis, persmelkiantis tiek revoliucionuojančių elitų, tiek ir visos pilietinės visuomenės elgesį.

Pagal šiuos tris pagrindinius postkomunistinio revoliucinio socialinio kismo bruožus ypatingas, t. y. „postmodernus“ Sąjūdžio, kaip pagrindinės revoliucionuojančios politinės institucijos, statusas lengviausiai pamatomas, prisiminus B. Andersono „menamos visuomenės“ (*imagined communities*) modelį (1). Akivaizdžiai „postmodernų“ šio visuotinio socialinio darinio menamumą lėmė tokios sociologinės charakteristikos: amorfinė struktūra, apimanti beveik visus pilietinės visuomenės sandus bei jos individualius narius (net ir komunistinę nomenklatūrą); neformali moralinė narystė, pabrėžianti jo efemerišką sugebėjimą būti visur ir kartu niekur, su visais ir kartu su niekuo; vidinės organizacijos ir valdymo organų labilumas bei jų funkcijų neapibrėžtumas, liudijantis paskatinimų ir sankcijų sistemos, be kurios neįmanoma „normali“ socialinė institucija, nebūtį; estetinis-performatyvinis, o

ne politinis-diskursyvinis legitimacijos būdas, pasireiškiantis *ad hoc* organizuojamomis masinėmis tiesioginės demokratijos akcijomis; ideologinis eklektizmas, paremtas viešumoje kultivuojamu menamos vienybės jausmu ir suderinantis iš pirmo žvilgsnio nesuderinamus dalykus – praeityje apčiuoptą kolektyvistiškai suvokiamą tautą ir ateityje išvelgtas individualistines liberalias vertybes; veikiau numanomas ir nujaučiamas negu įsisa- monintas ir sutartinis fundamentalių nuostatų pobūdis ir kt.

Postkomunistinės revoliucijos taikumas daugiausia buvo nulemtas to, kad labai sparčiai susiformavo universali revoliucinė bazė – amorfiškas *Sąjūdžio* institutas. Nematytai spartus jo populiarumo augimas, *inter alia*, gali būti aiškinamas ir jo ypatingu – „regimu“, „įsivaizduojamu“ ar „simuliakriniu“ – statusu. Intensyvios masiškumo, monolitinės vienybės ir besąlygiškos, pasiaukojančios paramos apraiškos nereikalavo kruopščios ir ilgai trunkančios institucionalizacijos, kuri būtų neabejotinai sulėtinusi Sąjūdžio formavimosi, o kartu ir visos „dominuojančios revoliucijos“ tempą. Pati galingiausia ir skaitlingiausia tų revoliucinių metų organizacija neturėjo vidinės visą kraštą apimančios struktūros ir atitinkamo jos efektyvų veikimą užtikrinančio biurokratinio aparato. Nebuvo suformuluotos ir įgyvendintos specialios procedūros, reglamentuojančios naujosios „visaliaudinės organizacijos“ vidinio gyvenimo tvarką, įskaitant narystę bei įprastą tokiems institutams paskatinimų ir sankcijų sistemą, kuri įgalintų kontrolės bei asmeninės atsakomybės mechanizmą. Sąjūdis apėmė ne tik beveik visą *pilietinę visuomenę*, bet ir žymią atomizuotos visuomenės dalį: kitaip sakant, jis sugebėjo – kelerių metų laikotarpiui – neregėtai išplėsti pilietiškumo mastą. Atrodė, kad Lietuvoje tuo metu pilietinė visuomenė sutapo su revoliucinga

ir suvienyta pilietine nacija. Taigi tokią „nekonfliktinę“ transformacijos logiką diktavo ir „simuliacinė“ Sąjūdžio institucionalizacija: jo egzistencija buvo, manoma, simbolinė, „dvasinė“ – tarsi ji visai ir negali pasigesti nei organizacinio, nei juridinio, nei bent kiek pastovesnio materialaus pagrindo.

Be to, postkomunistinės revoliucijos „normalumą“ (arba jos „postmodernumą“) liudija tai, kad, skirtingai nuo Amerikos ir Vakarų Europos liberalių revoliucijų, naujosios tvarkos architektas ir vykdytojas buvo tas pats visuomenės sluoksniu, kuris labiausiai nukentėjo nuo demokratinio liberalaus kapitalizmo institucionalizacijos, t. y. buvusi tarybinė inteligentija. Toks revoliucingas visuomenės „naivumas“ reiškia ne vėberiškojo instrumentinio racionalumo, o estetinės-performacinės socialinio veikimo logikos, kuri yra „postmodernios“ vartotojų visuomenės savastis, primatą. Atrodo, tarsi postkomunistinė revoliucija buvo padaryta ne todėl, kad ji buvo naudinga tiems, kurie ją darė, o veikiau todėl, kad, pagauti kūrybos džiaugsmo ir netgi jį lydinčio estetinio malonumo, jie nuosekliai vykdė transcendentinę – nepriklausomą nuo esamos socialinės tikrovės – moralinę pareigą.

Moralinių ir estetiškų nuostatų primatas lemia ir ideologinį postkomunistinių politinių organizacijų eklektizmą, kurį savo ruožtu išreiškia keturios postkomunistinio socialinio kismo orientacijos: atstatomoji (restitucinė), mėgdžiojamoji (imitacinė), pratęsiamoji (kontinuacinė), išrandamoji arba steigiamoji (inovacinė). Šį eklektizmą ypatin- gai išryškina ne tiek mėginimai suderinti šias (paraideologines) orientacijas, kiek imitacinio-kontinuacinio pobūdžio pasirengimas jas vertinti pagal darnios ideologinės sistemos kriterijus. Šiuo atveju imituojama ne „postmodernioji“ – jau nebesiekianti ideologinio sistemingumo – nūdienio Vakarų pasaulio

būklė, o įsivaizduojamas „grynos“ ideologijos modelis, iš tikrųjų teaptinkamas teoriniuose traktatuose, XIX-ojo amžiaus pabaišgos politinių partijų manifestuose bei, kas itin svarbu ir lengvai pasiekama, tarybinės ideologijos daugiatomiuose. Kaip bebūtų, politinio ruimo (visų pirma – įvairių partijų bei politiškai aktyvių pilietinės visuomenės organizacijų) poliarizacijos principas – vienos kurios nors orientacijos pabrėžimas, vienaip arba kitaip ją suderinant su kitomis, o ne vienokios ar kitokios ideologijos pasirinkimas. Supaprastindami galėtume teigti, kad konservatoriai ir krikdemai čia atstovautų visų pirma (bet nieku gyvu ne vien tik) restitucinę, ekskomunistų partija – kontinuacinę, liberalų – imitacinę, o centristai ir socialdemokratai – imitacinę ir inovacinę tendenciją.

Ideologinį eklektizmą papildė specifinis postkomunistinės politikos bruožas – procedūrinio mąstymo stygius arba *institucinis nomadizmas* (5). Postkomunistiniai politiniai elitai nepaiso esminių „geležinio narvo“ sąrangos principų – procedūrinio-institucinio instrumentinio racionalumo metmens, reikalaujančio įtvirtinti ir automatizuoti sprendimų priėmimo ir jų įgyvendinimo procesą. Tai matyti ne tik iš stebėtina spartaus įvairių politinių organizacijų kūrimosi, „frivoliško“ jų pavadinimų kaitaliojimo, spartaus partijų, frakcijų, rinkiminių koalicijų, kitų politinių asociacijų susidarymo bei skilimo tempo ir pan. Stoję prie valdžios vairo, politiniai elitai elgiasi lygiai taip pat: nuolatos steigia ir naikina įvairias ministerijas, departamentus ir kitas valstybines institucijas, kaitalioja jų funkcijas, tarpusavio santykių principus, vidinę darbo tvarką ir pan. Toks elgesys, reiškiantis politinio ruimo personalizaciją ir principinę jo struktūros labilumą, taipogi pareina nuo moralinių-estetinių, o ne nuo politinių-instrumentinių nuostatų

primato, ir todėl siejasi su „postmodernaus būvio“ tendencijomis.

Kita vertus, postkomunistinėje Lietuvoje nesunku pasigesti itin ryškių „postmodernaus būvio“ ypatumų. Pavyzdžiui, kūniškumo primatas, kurį postmodernios sociologijos teorijos (visų pirma – Baumano) sieja su ypatingomis nūdienės bendrabūvio būklės permainomis, Lietuvoje, ko gero, sietinas veikiau su palyginti paviršutiniška Vakarų pasaulio kultūros invazija negu su endogeninių procesų padiktuota logika. Grožio konkursų, madingų rėkiančių šukuosenų, aprangos ir kitų gyvenimo stilių atributikos prapliūpa, kad ir kokia ji bebūtų ženkli jaunuomenės akyse, negali būti laikoma pakankamu Lietuvos „postmodernėjimo“ įrodymu dėl kelių priežasčių. Pirma, kūno kultivavimo vąjus kol kas teapima palyginti menką visuomenės dalį, o todėl vertintinas ne kaip fundamentalus bendrabūvio pavidalas, o veikiau kaip įprastinis (čia: modernus) – ir šia prasme tik marginalinis – pauglių ir iš dalies studijuojančio jaunimo kontrkultūrinis iššūkis. Antra, Lietuvoje nematyti ne tik jo viską apimančios kiekybės, bet ir visa ką persmelkiančios kokybės – kol kas tikrai nėra pagrindo tvirtinti, kad kūniškumas, kaip pagrindinis autoidentifikacijos substratas, išstumia tradicinius „gyvenimo tikslo“ tipo socialinės elgsenos modelius (2, 3): kūno kultivavimas (įskaitant viską, kas valgoma, tepama, dedama, pašoma ar kaip nors kitaip patenka į kūno zoną), kaip didžiai vertinamos individualios laisvės apraiška, nėra pakeitęs įprasto pasirengimo pritaikyti prie „išoriškai“ primetamų elgesio, kuris gali būti atlygintas sotesniu ir ramesniu rytojumi, stereotipų.

Apskritai Lietuvos „postmodernėjimą“ stabdo nepakankamai aukštas vartojimo ir gyvenimo lygis, t. y. ji dar nėra pasirengusi patenkinti nei ekonominių, nei informaci-

nių „postmodernaus būvio“ sąlygų. Vargu ar kas nors imtųsi tvirtinti, kad paskutiniojo XX-ojo amžiaus dešimtmečio Lietuva tenkina pagrindinę postmodernios visuomenės sąlygą – yra virtusi postindustrine vartotojiška valstybe. Todėl, nepaisant čia išvardytų „postmodernėjimo“ charakteristikų, klau-

simas apie faktinį antrosios Lietuvos Respublikos „postmodernėjimo“ laipsnį tėra euristinis gestas, padedantis išryškinti specifinius postkomunistinio bendrabūvio ypatumus, o ne mokslinio tyrimo ir diskusijos objektas – būtent tai ir verčia laikyti šį perdėm madingą žodį kabutėse.

Literatūra

1. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983; rev. ed., 1991.

2. Bauman Z. *After the Patronage State: A Model in Search of Class Interests // The New Great Transformation? Change and Continuity in East-Central Europe* (eds: Bryant, Mokrzycki) London, 1994.

3. Bauman Z. *Intimations of Postmodernity*. London & New York: Routledge, 1992.

4. Dahrendorf R. *Reflections on the Revolution in Europe*. New York: Random House, 1990.

5. Kaminski A. Z., Kurczewska J. *Main Actors of Transformation: The Nomadic Elites // Allardt E., Wesolowski W. (eds.) The General Outlines of the Transformation*. Warszawa, 1994.

6. Kula M. *Narodowie i rewolucyjne* [National and Revolutionary]. Warszawa, 1990.

7. Kurczewska J. *The Polish Intelligentsia: Retiring from the Stage // Bryant G. A. and*

Mokrzycki E. *Democracy, Civil Society and Pluralism*. Warszawa: IFIS. Publishers, 1995.

8. Mickūnas A. *Philosophy of Power* (171 p.). Ohio University, Lifelong Learning Programs. Independent Study. All rights reserved by the author. 1990 March 25.

9. Mickūnas A. *Politics, Communication, and Philosophy // Review Journal of Philosophy and Social Science*. Vol. 17. 1992. N. 1, 2. P. 61–78.

10. Oakeshott M. *On human conduct*. Oxford: Clarendon Press, 1991.

11. Šaulauskas M. *Customizing Iron Cage: Postmodern Postcommunism? Lithuania and the Baltics // Working Papers*. University of Bergen. Bergen, 1996.

12. Šaulauskas M. *Postkomunistinės revoliucijos želmenys: iš revoliucinio tarpsnio į postmodernią Lietuvą? // Sociologija: mintis ir veiksmai* (2). Klaipėda, 1998. P. 77–95.

Featuring the Second Republic of Lithuania: the End of *Culturati* and the Rise of the Postmodern

Summary

Could the story of contemporary Lithuania, along with other post-communist countries, be written as a narration on a modern society that abruptly invaded the unexplored realities of the (post-modern) *Plastic Can* as contrasted with the (modern) *Iron Cage*? Is it the intrusion of the Postmodern, which constitutes the main source of problems she today encounters as well as the conceptual key to understand the ongoing transformations of the „unhandy“ post-communist *habitat*? If so, why, given the three traits of the „traditional“ post-modern visage, Lithuanian postcommunist experience of the *Plastic Can* does cover aesthetic and cultural, but fundamentally lack

conceptual intimation? And, most importantly, were the postcommunist revolutions determined by the moral-political activity of the *Civil Society*, including national *culturati*? Is it true that the postcommunist revolution was unfolded as a direct political activity of the *Civil Society* acting as a *moral-cultural* agent and, if so, what does it mean for the conceptual understanding of the postcommunist reality? And, more specifically, given the postmodern vista of moral politics backed by the revolutionary role of *Civil Society*. What is the socio-cultural configuration of the rise and actuality of contemporary Lithuanian *habitat*?